

Lengte

15 km

Start- en eindpunt

parkeerplaats sportcomplex
's Gravenmoer
Wielstraat 29
5109 TK 's Gravenmoer

Openbaar vervoer

- Buurtbus 231
Arriva/Bravo. Station Rijen -
Waalwijk. Bushalte
Hoofdstraat, 5109 AB 's
Gravenmoer.
- Buurtbus 230
Arriva/Bravo Station Rijen -
Oosterhout - Waalwijk.,
Bushalte Hoofdstraat, 5109
AB 's Gravenmoer.
- Bus 673 Arriva/Bravo.
Station Rijen - Andel.
Bushalte Hoofdstraat, 5109
AB 's Gravenmoer. Rijdt zeer
beperkt!

Parkeren

- Parkeerplaats
Sportvelden, Wielstraat 29a,
5109 TK 's Gravenmoer

Horeca

- **Restaria 's Gravenmoer**
Molendijk 24
5109 RN 's Gravenmoer
- **Sociaal Cultureel Centrum
Den Bolder**
Schoolstraat 19
5165 TR Waspik
- **theetuin De Lage Brug**
Waspikse Weg 29
5109 PE 's Gravenmoer
- Op enkele punten onderweg
zijn banken en
picknickplaatsen ingericht

Routemaker

Charles Aerssens

Versiedatum

03-07-2024

Hart van Brabant

De wandelroute ontleent zijn naam aan de vele polders rond 's Gravenmoer, waar het riviertje de Donge met zijn waterlopen beeldbepalend is voor het landschap. In het verleden is hier sprake van een weinig toegankelijk en nat moerassig veengebied als gevolg van de vele dijkdoorbraken, ook nog na de Sint Elisabethsvloed in 1421. In de eeuwen daarna is het gebied ten noorden van 's Gravenmoer omdijkt en ingepolderd. Hiervoor zijn lange sloten gegraven om het water af te voeren. De grond is gebruikt om de lange smalle percelen op te hogen, waardoor het Slagenlandschap is ontstaan. De slechte waterstaatkundige toestand levert tot ver in de 20ste eeuw problemen op. Vanaf 's Gravenmoer wandelen we in het stroomgebied van de Donge langs de Dongendijksche polder, de Gecombineerde Willemspolder, de Oostpolder, de Raamsdonksche Polders en de Polder van 's Gravenmoer. We komen op de route langs de Donge voorbij aan de plek waar eens de Groenendijkse Haven van Oosteind is geweest en het uit 1774 verdwenen schansje Borstlappenfort! We steken door naar Raamsdonk en wandelen over het Halve Zolenpad via de Raamsdonksche Polders naar Waspik. Het laatste traject door Waspik verloopt langs Theetuin 'De Lage Brug' opnieuw naar de Donge, waar we nu stroomopwaarts en over de Slapende Dijk terugkeren naar het vertrekpunt in 's Gravenmoer.

Routebeschrijving verloopt via knooppunten van het Wandelroutenetwerk VisitBrabant: 69 - 66 - 76 - 55 - 53 - 54 - 64 - 63 - 56 - 60 - 61 - 62 74 - 76 - 90 - 78 - 70 - 30 - 94 - 69

Routebeschrijving

- 1** Bij vertrek vanaf de parkeerplaats aan het sportcomplex in 's Gravenmoer start de rondwandeling in de bij het voetgangers pad naar de Dokter Koekkoeklaan, die we naar rechts langs de huizen inslaan en op de T-splitsing linksaf volgen tot op de Kerkdijk. Hier komen we bij de Nederlands Hervormde Martinus kerk (1). Op de Kerkdijk bij de Nederlands Hervormde Martinus kerk gaat de route rechtsaf en verloopt achter de sluitboom langs het Kerkbos. We volgen de groengele markering en met de bocht mee komt de Kerkdijk samen met de oostelijke Dongedijk. We volgen het pad tot aan de stuw en brug over het riviertje de Donge (2). Bij de stuw steken we het bruggetje over en volgen bij KNP66 het zandpad op de westelijke oever van de breed stromende Donge. Naar links hebben we zicht op de Dongendijksche Polder en de doodlopende Dongendijkse weg, die door het polderlandschap tot aan de Donge loopt. We bereiken verderop bij KNP67 opnieuw een brug met stuw over de Donge. De fietsroute Vrachelen en Dongeroute komt er naar de westzijde en vervolgt de dijk noordwaarts. Het fietspad volgend komen we in het gebied van Staatsbosbeheer. Langs een nat broekbos komen we op een kruising van waterwegen: westwaarts stroomt de Donge, in noordelijke richting het afwateringskanaal naar Raamsdonk en oostelijk een tak van de 's Gravenmoerse Vaart. Onze route volgt de Donge tot we naar links worden afgeleid naar KNP55 op de Groenendijk. We komen hier aan het voormalig gemaaltje Groenendijk, een restant van wat eens de toegang is geweest van de Groenendijkse Haven (3)(4).
- 2** Bij KNP55 op de Groenendijk wandelen we rechtsaf langs het voormalig gemaaltje Groenendijk en volgen het pad weer langs de Donge. We komen verderop voorbij bij de enigszins vervallen boerderij Quist. Hier heeft ooit in 1774 het nu verdwenen schansje Borstlappenfort (5) gelegen, dat nog op oude topokaarten staat aangegeven. Naar het zuidwesten hebben we zicht op de grote, weidse Gecombineerde Willemspolder (6). Bij KNP53 steken we bij de brug de Donge over om

dan even verderop bij KNP54 linksaf te slaan en het laantje van de Verlengde Oude Melkhaven te volgen in de richting van Raamsdonk. We zien dat op de route het dorpsgezicht wordt beheerst door de koepel van de St. Bavokerk (7). Met de bocht naar rechts en naar links bereiken we de bebouwing van Raamsdonk. We lopen de straat uit tot we op het plein uitkomen van de Kerkstraat en de Stationstraat. We staan nu bij KNP64 in het centrum van Raamsdonk en slaan hier rechtsaf door de Stationstraat tot we aan KNP63 bij het voormalige stationnetje 18 van Raamsdonk komen, gelegen aan het Halve Zolenpad (8).

- 3** Vanaf KNP63 gaat de route over het Halve Zolenpad richting KNP56. Als we het afwateringskanaal zijn overgestoken, passeren we een opmerkelijk kunstwerk 'Footprint' (9) uit 2016 van kunstenaar Harald Vlugt. We wandelen tot aan KNP60, waar een bankje een pauzemoment biedt. Linksaf over de Wielstraat gaat de route naar KNP61 op de Luiten Ambachtstraat. We wandelen even naar rechts en slaan dan bij de eerste mogelijkheid naar links de Zijlweg in. We laten de bebouwing van Raamsdonk achter ons en komen dan aan de brug over het Zuiderafwateringskanaal (10). We gaan hier bij KNP62 rechtsaf over de Oude Straat in de richting van Waspik en volgen het asfalt langs dit Zuiderafwateringskanaal en de aan de rechterzijde gelegen polder De Dellen, die deel uitmaakt van de Raamsdonksche Polders. Als de Oude Straat aan de bosrand komt en het Zuiderafwateringskanaal naar rechts afbuigt, kiezen we voor het smalle bospaadje naar rechts.

- 4** Aan het einde van dit paadje komen we aan de eerste huizen van Waspik in de Wieldrechtstraat. Op de T-splitsing even linksaf en meteen rechtsaf de Ambachtsherenlaan in, die we helemaal uitlopen en alle straten aan de linkerzijde negeren. Rechtsaf in de Kerkstraat staan we aan de Jan Strengbrug (11) over het Zuiderafwateringskanaal. Deze brug is vernoemd naar Verzetsstrijder Jan Streng (1911-1991) uit Waspik. We volgen het pad voor de brug op de

oever van het Zuiderafwateringskanaal tot aan het bruggetje. Hier steken we naar rechts de waterloop over om dan naar links op de oever het Kanaalpad te volgen naar de brug aan de Schoolstraat. Onze route verloopt hier voor het tankstation van Texaco naar rechts over de ventweg langs de drukke Schoolstraat tot we bij het Sociaal Cultureel Centrum Den Bolder staan. Hier is de mogelijkheid om een rustmoment te nemen. We lopen de Schoolstraat helemaal uit, steken de Stationstraat en het Halve Zolenpad over langs KNP76 en KNP90 en wandelen door de Spoorstraat voorbij KNP78 tot aan de splitsing van wegen naar Waspik-Boven en 's Gravenmoer. We houden hier rechts aan op de ventweg langs het kunstwerk 'Gemeenschapszin'(2005), een sculptuur van Janny Kools, tot we bij KNP70 staan.

5 Bij KNP70 gaat onze route rechtsaf langs het Infopaneel van het Wandelroutenetwerk over het Kronkelpad langs de 's Gravenmoerse Vaart. Even verderop passeren we aan de waterloop het

ophaalbruggetje De Lage Brug naar Theetuin De Lage Brug, die open is als het ophaalbruggetje naar beneden is. We volgen het Kronkelpad langs de 's Gravenmoerse Vaart tot we op de Wielstraat uitkomen bij KNP30. Hier gaat de route linksaf en na de oversteek van de 's Gravenmoerse Vaart wandelen we meteen rechtsaf over de Dongedijk. Waar de Dongedijk naar links afbuigt verloopt de route voorbij het bankje pal langs de Donge stroomopwaarts. We wandelen onder de hoogspanningsleidingen door en blijven ook bij het bruggetje, waar de gemarkeerde fietsroute naar de overkant van de Donge wordt geleid, op de oostelijke oever verder wandelen. Pas bij de afslag met de Slapende dijk, waar op dit punt staat opmerkelijke grenspaal (12) met het wapen van Holland en Brabant staat, verlaten we de Dongedijk. Linksaf over de Slapende dijk komen we op de Wielstraat uit bij KNP94. Nog een klein stukje naar rechts over het voetpad en na KNP69 bereiken we aan de linkerkant de inrit naar het sportcomplex, waar we deze rondwandeling zijn gestart.

Omgevingsinformatie

1 - 's Gravenmoer - Nederlands Hervormde Martinus kerk.

Het oudste deel van deze oorspronkelijk Katholieke kerk is de toren uit de 14de eeuw en de steunberen aan de westzijde. De toren is ingebouwd in het schip, dat stamt uit de 15e eeuw, en omstreeks 1500 wordt uitgebreid met een noordbeuk. Aan de zuidzijde komt een transeptachtige dwarskapel. Ook het driezijdig afgesloten koor stamt uit de 15e eeuw. De kerk komt omstreeks 1610 in de 80-jarige Oorlog definitief in Protestantse handen. Ze wordt in 1672 in brand gestoken tijdens de Franse bezetting, waarbij het dak en de gewelven worden vernield. In 1680 wordt ze herbouwd en worden ook de zuilen met lijstkapitelen en houten tongewelven aangebracht. Mogelijk is het schip verhoogd, waar de betrekkelijk lage triomfboog op kan duiden. De dwarskapel aan de noordzijde wordt in 1900 afgebroken. In het interieur vallen op de eikenhouten kansel, het doophek en bijbehorend koperwerk uit 1680 en verschillende 17de en 18de eeuwse grafzerken. Het orgel wordt in 1715 gebouwd door Matthijs Verhofstadt (1677-1731) en in 1821 verbouwd door Cornelis van Oeckelen (1762-1837). In 1963 is de kerk gerestaureerd.

2 - De Donge

De Donge of Donga dankt haar naam aan het samengestelde woord 'Donk' en 'Aa', wat zoveel betekent als water dat langs een donk (hoogte) stroomt. Het riviertje heeft eeuwenlang de grens gevormd tussen het Hertogdom Brabant aan de kant het Katholieke Zuiden en het Graafschap

Holland met aan de 's Gravenmoerse zijde het Protestantse noorden, ieder met hun eigen bestuur, belastingen en munten. In de late Middeleeuwen zijn hier aan de Donge nog voordien, ondiepe doorwaadbare plaatsen. Hiervoor moeten de oevers niet te steil zijn en de bodem niet te zacht en oneffen. Al in die tijd is het riviertje de Donge van vitaal belang voor deze streek, zowel voor drinkwater, de visserij, scheepvaart en later ook voor het looien van het leer. Het is begrijpelijk, dat boeren zich hier vestigen, want er is kwelwater beschikbaar. Op de droge zandgrond kan men wonen en het veengebied in het noorden levert turf en biedt weidegronden en hooiland. Zo ontstaat er op de grens van zand en klei een lint van boerderijen. Uiteraard heeft het land te lijden gehad van de Sint Elisabethsvloed van 1421 en het moerassig gebied wordt in 1708 uiteindelijk ingepolderd, waarbij de Gecombineerde Willemspolder ontstaat.

3 - Groenendijkse Haven

Oorspronkelijk heeft er vanaf de Donge zuidwaarts een vaart gelopen naar het kleine havengehuuchtje Groenendijk, waar deze waterloop eindigt in een havenkom. Als Dongen in 1672 door de Fransen is platgebrand en er veel materialen voor de wederopbouw nodig is, wordt door Dongen en met toestemming van de Prins Willem Hendrik van Oranje Nassau in 1675 de Groenendijkse haven met loskade aangelegd voor het vervoer van bouwmaterialen naar Dongen, Gilze, Rijen en Alphen. Later wordt het haventje gebruikt voor de aanvoer van hooi en riet uit de Biesbosch, voor zaaghout en voor eikenschors ten behoeve van de leerlooierijen. Verder komen producten als wol, koloniale waren en vloeimest via de haven aan. Die haven is bijna 6 meter breed en daarmee alleen bevaarbaar voor kleine schepen. Als in 1916 ook het Wilhelminakanaal gereed komt, is het met de Groenendijkse Haven zo goed als gedaan en het laatste stuk van de vaart op de voormalige haven verdwijnt tijdens de ruilverkaveling van 1981. Niets ter plaatse herinnert nog aan deze levendige periode aan de Groenendijkse Haven waar tijdens de hoogtijdagen er maar liefst vijf cafés in het buurtschap Groenendijk gestaan hebben.

4 - Suikerfabriek Van Campenhout & Compagnie

Deze in 1871 aan de Groenendijkse Haven gebouwde suikerfabriek is voor die tijd één der grootste suikerfabrieken van Nederland en zorgt voor grote bloei door aanvoer van bieten en steenkool. Tijdens de bietencampagne in 1874 werken er 300 mensen! Als Van Campenhout in 1886 sterft, wordt de fabriek verkocht aan J. Bressers uit Dongen. De fabriek breidt nog aanzienlijk uit, maar men is ontevreden over de toestand van de haven. Zo komt er in 1893 tijdelijk een smalspoorbaan van de haven naar de fabriek. Volgens de jaaropgave van de havenmeester in 1895 worden er in de Groenendijkse Haven dat jaar totaal 1459 schepen gelost. In 1897 wordt er zelfs een elektrische smalspoorbaan aangelegd, een noviteit in die dagen. Geleidelijk verschuift de suikerbietenteelt echter naar de Zuid-Hollandse eilanden. De fabriek komt ongunstig te liggen en in 1901 fuseert de suikerfabriek met Jansen, Van Weel, Smit & Co. uit Roosendaal tot de N.V. Beetwortelsuikerfabriek Groenendijk. Maar na de bietencampagne van 1902 wordt de Groenendijkse suikerfabriek stilgelegd in 1905 gesloopt.

5 - Schansje Borstlappenfort

In de nabijheid van de enigszins vervallen boerderij Quist heeft ooit in 1774 het nu verdwenen schansje Borstlappenfort gelegen, dat deel uitgemaakt heeft van de door Menno van Coehoorn bedachte verdedigingslinie voor Geertruidenberg. Hier is ook het inmiddels verdwenen Borstlappenveer over de Donge geweest, een oud smokkelveer tussen het Hertogdom Brabant en het Graafschap Holland. Waarschijnlijk is het voetveer vernoemd naar de Familie Borstlap, die hier tot 1672 op de noordelijke oever van de Donge heeft gewoond.

6 - Gecombineerde Willemspolder

In het verleden is hier sprake van een agrarisch weinig toegankelijk en nat moerassig gebied als gevolg van de vele dijkdoorbraken, ook nog na de beruchte Sint Elisabethsvloed in 1421. De Willemspolder wordt als polderorganisatie opgericht in 1712, nadat hij in de jaren 1708-1711 bedijkt

is. Het is Prins Willem Hendrik van Nassau (1649-1708) die octrooi verleend heeft voor het bedijken van een stuk land en het aanstellen van een polderbestuur. Deze polder ten noorden en noordoosten van Oosterhout ligt overigens ook voor een deel in Raamsdonk. In het omdijkte gebied worden diepe lange sloten gegraven om het water af te voeren via sluizen. De grond wordt gebruikt om de percelen op te hogen. Zo ontstaan lange smalle percelen, het Slagenlandschap. In de Gecombineerde Willemspolder liggen verschillende hogere gebieden, zoals Kraanschot, Kijlen en Horstenblokken, die via dijken als de Kraanschotsedijk, Kijldijk, Rijsdijk en Groenendijk toegankelijk gemaakt zijn. Loodrecht op deze wegen vinden de ontginningen plaats. Toch blijft de slechte waterstaatkundige toestand in het gebied van de Donge tot ver in de 20ste eeuw problemen opleveren. Tot aan de afsluiting van het Haringvliet en het Volkerak staat dit gebied onder invloed van de getijbeweging van de zee regelmatig deels onder water. In 1970 behoren deze overstromingen tot het verleden en wordt er begonnen met de watervrijmaking van de Gecombineerde Willemspolder. Deze plannen worden tegelijkertijd uitgevoerd met de ruilverkaveling van het gebied.

7 - Raamsdonk - R.K. Kerk St. Bavo

De Katholieke St. Bavokerk is gebouwd in 1888 naar een ontwerp van Architect Carl Weber (1820-1908) uit Roermond. Het is niet de oudste kerk van Raamsdonk. Dat is de nu aan de eredienst onttrokken Lambertuskerk, gelegen aan de overkant van de Maasroute en gesticht door een plaatselijk grootgrondbezitter, die de rechten daarop al vóór 1273 heeft overgedragen aan de Bisschop van Luik, tot wiens Diocees toen het huidige Noord-Brabant vrijwel geheel behoorde. Het is een kruisbasiliek in Neo-Romano-Gotische stijl met een klaverbladvormige oostpartij. Op 18 april 1888 werd met de bouw begonnen en op 16 september 1888, wijdde Mgr. Godschalk, bisschop van Den Bosch, de kerk in. Het interieur is in verscheidene kleuren baksteen uitgevoerd en bezit pijlers en zuilen. Over het schip welven zich koepels. De kerk heeft ongeveer 370 zitplaatsen. De gebrandschilderde ramen zijn afkomstig uit het atelier van de glazeniersfamilie Nicolassen en deels vervaardigd door de meesterhand van Max Weiss.

8 - Halve Zolenlijntje

Deze voormalige Langstraatspoorlijn van Lage Zwaluwe naar 's Hertogenbosch is aangelegd tussen 1881 en 1890 en is volledig gefinancierd met de opbrengsten uit Indië. Lage Zwaluwe fungeert als overlaadpunt voor scheepvaart naar Rotterdam, maar het transport en de exploitatie blijven beperkt. In de volksmond ontstaat al snel de naam Halve Zolenlijn en verwijst daarmee naar de schoenenindustrie en is ironisch bedoeld voor de inwoners van deze streek. Na WOII krijgt de Langstraatspoorlijn grote concurrentie van het vrachtverkeer en het busvervoer. Zo besluit de Nederlandse Spoorwegen ondanks fel protest per 1 augustus 1950 het personenvervoer te staken. Het goederenvervoer blijft bestaan, maar op 28 mei 1972 wordt het tracé van 's Hertogenbosch naar Raamsdonk gesloten. Tegenwoordig is alleen nog het deel vanuit Lage Zwaluwe naar Oosterhout als goederenspoorlijn in gebruik. Op het talud van het oude tracé tussen Raamsdonksveer en 's Hertogenbosch is nu een fietspad en voetpad aangelegd met de toepasselijke naam: het Halve Zolenpad.

9 - Kunstwerk 'Footprint'

Net buiten Raamsdonk passeer je op het Halve Zolenpad het Kunstwerk 'Footprint' uit 2016 van kunstenaar Harald Vlugt. Het bestaat uit vier grote schoenzolen, die samen een soort poort vormen waar we doorheen wandelen. Deze schoenzolen staan symbool voor de schoen- en lederindustrie, die vroeger belangrijk is geweest in deze Langstraat regio. Als je goed kijkt, kun je in de zolen ook een stoomlocomotief herkennen, die vroeger over deze verdwenen spoorlijn reed. Ook het voor de regio zo typische Slagenlandschap zie je in het ontwerp terug. Het kunstwerk is gemaakt van cortenstaal en daarmee verwijst het materiaalgebruik naar de rails van die voormalige spoorlijn.

10 - Zuiderafwateringskanaal

Dit afwateringskanaal is aangelegd in de periode 1887-1900 in samenhang met de in die periode

eveneens gegraven Bergsche Maas voor de afwatering van de Westelijke Langstraat. De Westelijke Langstraat in de omgeving van Waspik is laaggelegen en kent veel kwel, aangezien de Naad van Brabant, de scheidslijn tussen de zandgrond in het zuiden en de kleigrond in het noorden, er doorheen loopt. Ofschoon Waspik vrij diep in het binnenland ligt, heeft het toch te lijden gehad van de watersnoodramp van 1953. De polders zijn ondergelopen en de inwoners van buurtschap 't Vaartje moeten worden geëvacueerd. Later worden de Deltawerken uitgevoerd en valt de getijdenwerking weg. De afwatering vanaf Waalwijk via Capelle en Waspik verloopt nu via het afwateringskanaal van de Donge om bij het gemaal in Keizersveer uit te wateren op het Oude Maasje.

11 - Verzetsstrijder Jan Streng (1911-1991)

In Waspik ligt over het Zuiderafwateringskanaal de brug, die vernoemd is naar Verzetsstrijder Jan Streng (1911-1991) uit Waspik. Hij was in WOII lid van de verzetsgroep André, een verzetsgroep, die actief was in de Langstraat. Zijn werkzaamheden bestonden uit het verzorgen van onderdak aan geallieerde vliegeniers, het verstrekken van illegale papieren en bonkaarten, het zenden van gegevens naar Londen en het uitvoeren van sabotage werkzaamheden om de opmars van de Geallieerden te vergemakkelijken. Hij was als 'Jan van Wanrooij', zoals zijn verzetsnaam luidde, verantwoordelijk voor het onklaar maken van Duitse explosieven onder bruggen in en rond Waspik. Met die springladingen hoopten de Duitsers de Geallieerde opmars te stoppen. Eén van die bruggen was deze brug, waar de Duitsers 250kg explosieven onder hadden geplaatst. Het onklaar maken van de springlading was een heldendaad, die veel slachtoffers heeft gespaard. De Waspikse verzetsman is hiervoor door de Amerikaanse Generaal Dwight David Eisenhower (1880-1969) destijds schriftelijk bedankt en wordt meteen na de oorlog gezien als een held. Hij overleefde de oorlog en sterft in 1991. De plaquette op de brug is op 30 oktober 2010 onthuld door de weduwe van Jan Streng.

12 - Grenspalen

's-Gravenmoer lag zeven eeuwen lang op de grens van het Graafschap Holland met het Hertogdom Brabant. Die grens veranderde geregeld. Aanvankelijk liepen de dijkjes kaarsrecht, maar na de Sint Elisabethsvloed van 1421 hebben ze in de loop der jaren de grillige vorm van tegenwoordig gekregen. Dat heeft te maken met de dijkdoorbraken. Na een doorbraak ontstonden er kolken, wielen genaamd, waar omheen dan een nieuwe dijk werd aangelegd. Om deze oude grens weer zichtbaar te maken staan er sinds 2010 negen eikenhouten grenspalen, met daarop het wapen van Holland en Brabant. In en rondom de kern 's Gravenmoer liggen die dijkjes, die van grote cultuurhistorische waarde zijn met grenspalen op de Lagedijk, Hogedijk, Brouwesdijk, Kerkdijk en Dongedijk. Op de route passeren we de grenspalen op de Kerkdijk en op de Dongedijk bij de Slapende Dijk.

